

Акинак из с. Заборье близ Киева

Резюме

В 1970 г. во время работ по упорядочению территории тракторной бригады в с. Заборье Киево-Святошинского района был случайно обнаружен хорошей сохранности железный скифский кинжал-акинак конца VI — начала V вв. до н. э., происходящий, по-видимому, из древнего могильника.

Находка акинака может иметь значение при дальнейших исследованиях памятников скифской эпохи в этом районе, поскольку подобные находки в бассейне р. Малой Бобрлицы (приток Ирпеня), протекающей через с. Заборье, до сих пор были неизвестны.

А. П. РУНИЧ

Скельні могильники у верхів'ях р. Ешкакон на Північному Кавказі

Серед пам'яток раннього середньовіччя на території СРСР важливе місце належить салтово-маяцькій культурі, пов'язаній з Північним Кавказом, де є могильники та речовий матеріал, не тільки близькі до неї за типом, але нерідко ідентичні¹.

Привертає увагу те, що чимало речей, цілком аналогічних салтівським, виявлено не лише у катакомбних могилах, а й у нещодавно відкритих скельних похованнях². На відміну від перших, серед яких пограбовані трапляються порівняно рідко (за винятком Рим-гори)³, скельні поховання були майже всі зруйновані грабіжниками, хоч вони розміщувались на значній висоті у прямовисних скелях. Незважаючи на це, поховальний інвентар, що лишився у пограбованих усипальнях, зберігся добре через те, що до них не проникала вода. На відміну від скельних поховань, поховальний інвентар катакомб зберігся гірше⁴.

Наявність у Кисловодській улоговині різних типів поховань, належних до одного часу, дає підстави для висновку про різноплеменність населення цього району Північного Кавказу. Але матеріальна культура місцевих племен була дуже близька, а в ряді випадків синхронна з салтово-маяцькою культурою, на що звернула увагу С. О. Плетньова.

У 1969 р. були відкриті нові скельні могильники у верхів'ях р. Ешкакон. Під час дослідження ущелин В. А. Лученкову вдалось знайти шість таких могильників у прямовисних скелях. Детальне їх обстеження та зачистку зруйнованих поховань ми провели в 1970—1971 рр.

Вказані пам'ятки розташовані на території Малокарачаєвського району за 27—33 км на південний захід від м. Кисловодська, в надзвичайно мальовничих, але важкоприступних місцях — бокових лівих ущелинах р. Ешкакон (рис. 1). «Домівки померлих» влаштовувались в других нижніх ярусах скель під виступами, утвореними внаслідок вивітрювання більш м'яких шарів доломітизованих вапняків. Отже, поховальні споруди мали захист зверху від атмосферних опадів. Влаштовувались вони й вище — на скельних карнизах. Довжина останніх, як і

¹ С. А. Плетнева. От кочевий к городам. М., 1967, стор. 91.

² А. П. Руніч. Скельні могильники в окрестностях г. Кисловодска. — СА, № 2. М., 1971, стор. 167—178, рис. 3, 1, 2, 5, 10, 12, 13; 5—7, 40—46 і далі.

³ А. П. Руніч. Катакомбы Рим-горы. — СА, № 1. М., 1970, стор. 198—208.

⁴ Наприклад, залишки тканини збереглись лише у деяких катакомбах Північної Осетії (див. В. А. Кузнецов. Змейский катакомбный могильник. — Археологические раскопки в районе Змейской Северной Осетии. Орджоникидзе, 1961, стор. 63—101) і у катакомбних похованнях Рим-гори (А. П. Руніч. Катакомбы..., стор. 205—206).

виступів скель, дуже різна — від 2—4 до 50 м та більше. Поховання під виступами розташовані в один ряд, ланцюгом. Вони нагадують гнізда ластівок і здебільшого мають спільні поперечні стінки (рис. 2, 1).

Конструкція всіх виявлених тут могил однакова: під скельним навісом вирубалось коритоподібне заглиблення, довжиною 120—220 см, шириною 40—65 см і глибиною 15—35 см, в яке і клали померлого. Поховані лежали на спині з витягнутими кінцівками; орієнтація їх за сторонами світу не визначена.

З трьох боків навколо такої могили споруджували кладку з великих кам'яних брил у нижній частині і каменів меншого розміру у верхній (до виступу). Четверту стінку утворював скельний масив (рис. 2, 1, 2). Цілком очевидно, що спочатку вирубали заглиблення, потім поперечні стінки і, можливо, нижню частину поздовжньої, яку остаточно заклали після поховання.

Дослідження залишків стін показало, що кладка в основному не мала розчину, щілини між камінням і скелею замазували червоним глиняним розчином (в поперечних стінках — з двох боків, а в поздовжній — тільки з зовнішнього). Крім того, в ряді могил поперечні стінки зсередини були обмазані білою глиною.

Особливістю цих могильників є те, що скелі, в яких вони розташовувались, були орієнтовані на південь, південний схід або схід і влітку сильно нагрівались.

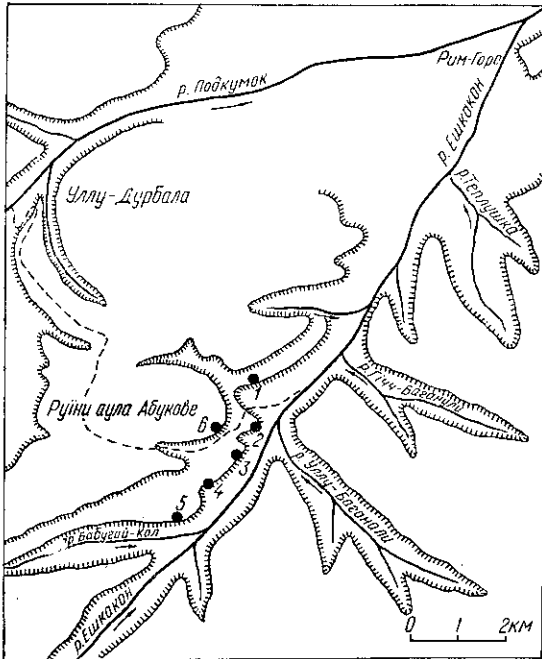

Рис. 1. Схема місцезрештування могильників.

А всі усипальниці надійно захищались від дощу природними навісами. Очевидно, завдяки таким умовам в похованні дуже добре збереглись предмети з дерева, шкіри, тканини та інший інвентар. Знайдені також залишки мотузків, за допомогою яких, мабуть, піднімали покійників та необхідний матеріал для закладки могил.

Щоб скласти уявлення про характер описуваних пам'яток, необхідно розглянути кожний з могильників.

Могильник 1 виявлено в лівій боковій ущелині р. Ешкакон, за 10 км на південний захід від Рим-гори, на відстані близько 400 м на захід від русла річки (рис. 1). Як виявилось, всі вісім поховань були пограбовані.

Невеликі заглиблення, вирубані в карнизі з трьох боків, оточувала суха кладка, а щілини між камінням були замазані червоною глиною. Грунт всередині могил дуже сухий і складається з пиловидних фракцій, які утворились від вивітрювання доломітизованих вапняків. Серед інвентаря, знайденого в цих похованнях і навколо них, наявні клаптики різних тканин, починаючи від дуже грубих (типу брезенту) і кінчаючи тонкими шовковими. Крім залишків тканин, шкіри і кісток, тут трапились такі предмети: дві пряжки — бронзова (рис. 3, 8) і залізна (рис. 3, 7), бронзові дзеркало (рис. 4, 18) та перстень з скляною вставкою (рис. 4, 13), дерев'яна посудина типу черпака

(рис. 5, 1), два розбитих керамічних казани з внутрішніми ручками (рис. 5, 2, 3) і фрагменти від п'яти або шести глиняних посудин (рис. 5, 5, 6, 7, 8, 11). Є також різні скляні намиста (рис. 4, 24, 26, 27). Слід зазначити, що всі уламки посуду лежали не в похованнях, а були зкупчені поблизу них під навісом скелі. Це дає підставу вважати їх залишками від тризни або слідами жертвовного місця, розташованого поряд з похованнями.

Могильник 2 влаштований на південь від першого, також на другому нижньому ярусі скель (рис. 1). Десять поховальних споруд цілком аналогічні попереднім. У пограбованих могилах знайдені лише уламки людських кісток, залишки тканин, шкіри і вісім скляних намистин з чорними вічками і білим облямунням (рис. 4, 23).

Могильник 3 виявлено південніше першого та другого. В цьому некрополі досліджено 38 пограбованих поховань, з яких на особливу увагу заслуговує друге (№ 2), захищене зверху виступом і заповнене дуже дрібним пиловим ґрунтом. Довжина коритоподібного заглиблення — 215 см, ширина — 63 см, глибина — 14 см. Кладка збереглась частково, висота її (до навісу скелі) — 95 см. Залишки від одного чоловічого кістяка розкидані грабіжниками. В цьому похованні трапилась зламана слабовигнута залізна шабля, довжина леза якої близько 70 см. На ньому частково збереглись дерев'яні піхови, обтягнуті грубою тканиною, а зверху шкірою. У верхній частині до них прикріплені дві срібні орнаментовані накладки (рис. 3, 1) з вставленими залізними напівкільцями, призначеними для підвішування шаблі до пояса. Наконечник піхов не зберігся.

Особливо цікавим і унікальним виявилось руків'я шаблі*. Воно дерев'яне, виготовлене за формою залізного черешка, обкладене шкірою електричного скату. Шкіра подекуди пошкоджена і замість неї вставлені шматочки бересту і тонкої дощечки. Верхня частина руків'я закінчувалась орнаментованим бронзовим навершям, в якому є кулястий виступ з отвором для темляка (рис. 3, 1). У поздовжньому напрямі краї руків'я неоднакові: з одного боку воно майже рівне, з другого має сферичну форму. На цьому боці є вузька бронзова накладка, а на рівному прикріплено чотири орнаментовані срібні виступи у вигляді закруглених зубців, між якими наявні заглиблення для пальців

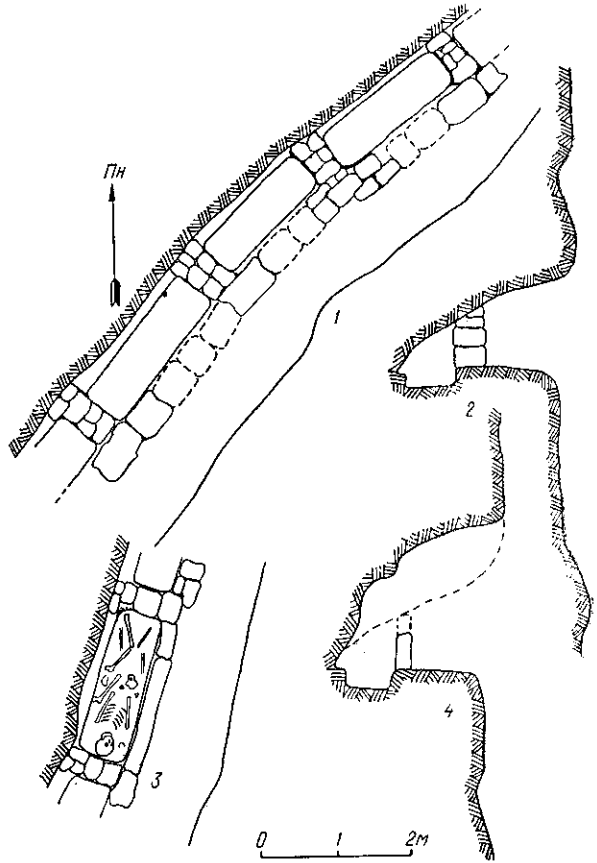

Рис. 2. Плани і розрізи ешкаконських скельних поховань.

* Ця знахідка буде опублікована окремо.

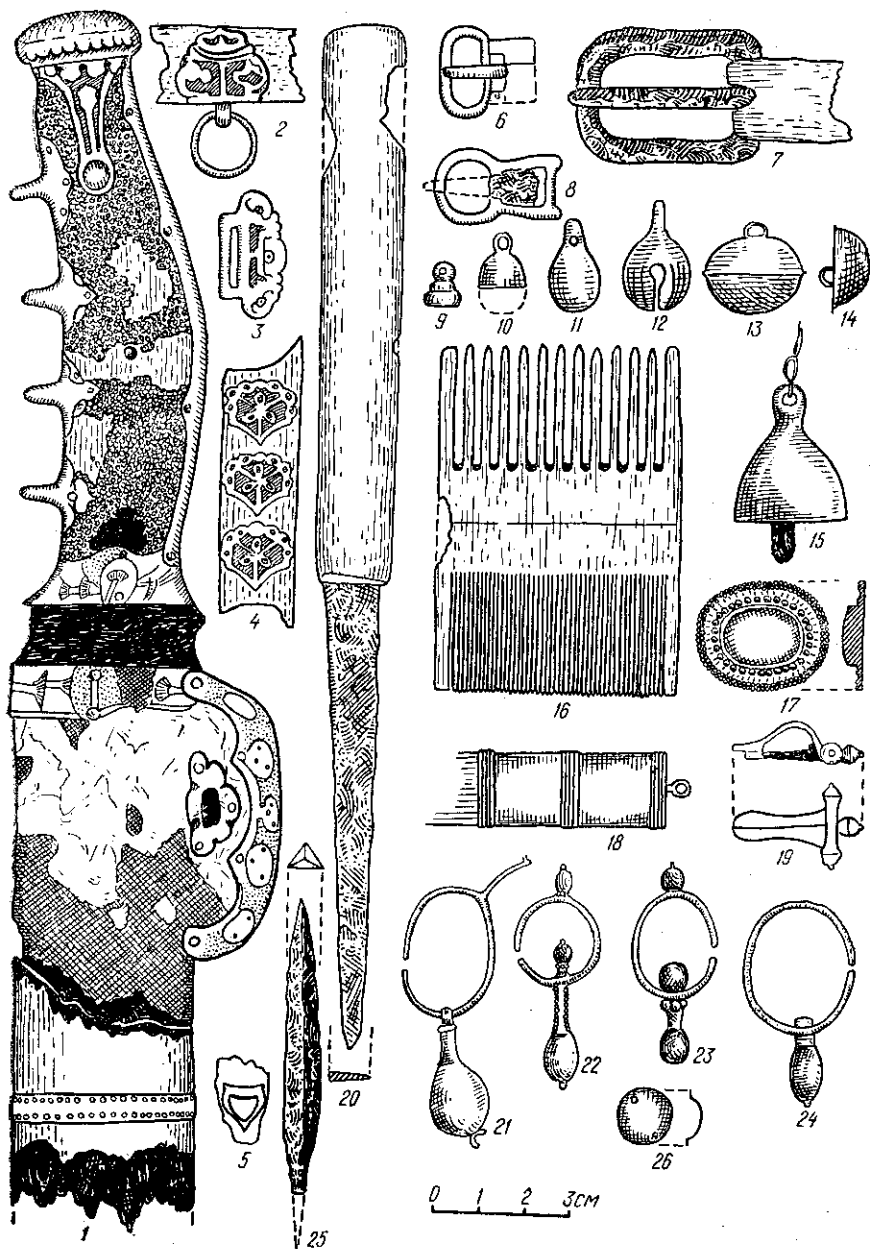

Рис. 3. Інвентар з поховань:

1 — руків'я шаблі; 2—5 — прикраси від пояса; 6—8 — пряжка; 9 — гудзик; 10—14 — бубонці; 15 — дзвіночок; 16 — дерев'яний гребінь; 17, 19 — фібули; 18 — щіточка; 21—24 — сережки; 25 — залізний наконечник стріли; 26 — бляшка.

(рис. 3, 1). Нижню частину руків'я охоплює срібна пластинка, також з орнаментом, а в місці, де воно прилягає до піхов, можливо, було ще залізне перехрестя або захисний щиток, який не зберігся.

У похованні знайдено ще два залізних ножі у дерев'яних піхвах, уламок рогу, овальну срібну пластинку без орнаменту, перстень з чорного скла (рис. 4, 14), торбочку з тканини*, де було коріння якихось рослин, одну мозаїчну скляну намистину, срібну пряжку (рис. 3, 6), частину бронзового бубонця (рис. 3, 10) і, можливо, прикраси від пояса

* За визначенням А. А. Іерусалимської, це сгодійська тканина VIII—XI ст.

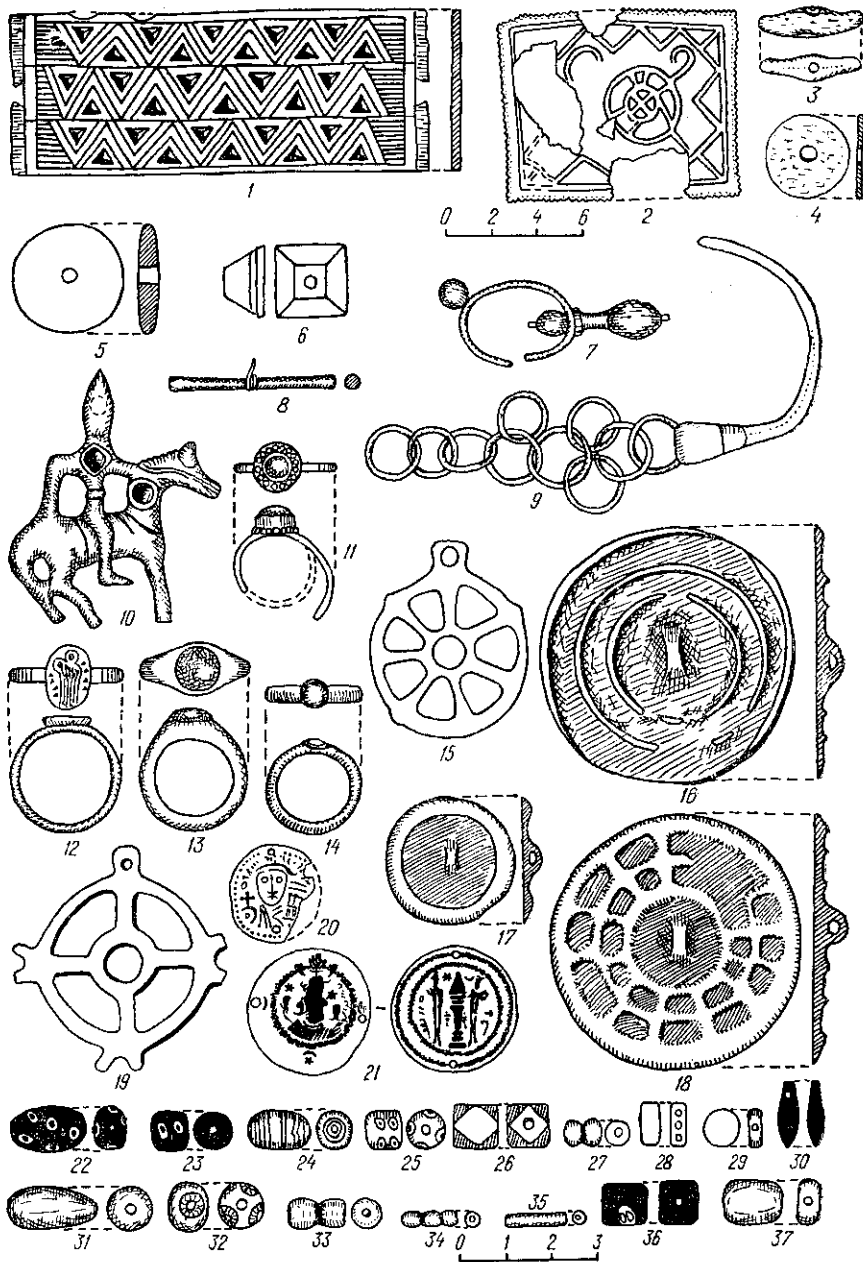

Рис. 4. Інвентар з поховань:

1 — фрагмент шкатулки; 2 — шкіра з орнаментом; 3–6 — амулети; 7 — сережка; 8 — «качалка»; 9 — залізний ланцюжок з залишками ремня; 10 — фігурка воїна; 11–13 — бронзові персні; 14 — скляний перстень; 15–19 — підвіски; 16–18 — дзеркала; 20 — індикація монети Тиберія Константина; 21 — срібна монета Кавада I; 22–29, 31–36 — скляні намистини; 30, 37 — намистини з гагату та бурштину.

або портупей, на якій висіла ця унікальна шабля. Прикріплені до ремня прикраси поділяються на три типи. До першого належать десять екземплярів. Вони серцеподібної форми, орнаментовані (рис. 3, 4). Другий тип (дев'ять предметів) характеризується наявністю вставлених срібних колекчок (рис. 3, 2). Третій представлено лише чотирма орнаментованими прикрасами з вузькими поздовжніми отворами (рис. 3, 3).

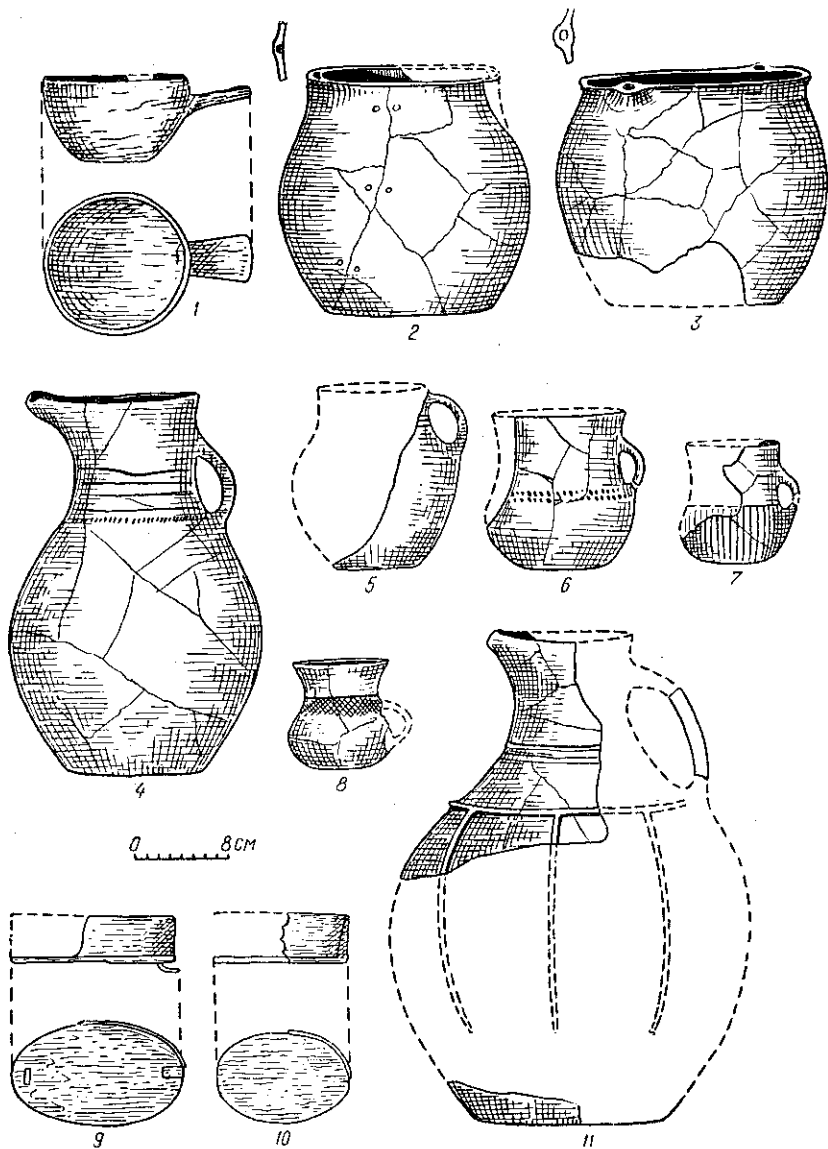

Рис. 5. Посуд, виявлений поблизу скельних поховань:

1 — дерев'яна посудина; 2—8, 11 — кераміка; 9—10 — фрагменти дерев'яних лосудин.

Серед знахідок, зібраних в інших похованнях, були сім скляних намистин (рис. 4, 31, 33—35) та фрагмент бронзової прикраси.

Могильник 4 розташований вище по течії р. Ешакон, також у другому нижньому ярусі скель (рис. 1). Збереглись тільки шість заповнених ґрунтом усипальниць. Вони споруджені за таким же принципом, як і попередні, з тією лише різницею, що обмазку білою глиною з внутрішнього боку виявити тут не вдалося.

В пограбованих могилах і навколо них зібрані речі — розбитий глечик чорного кольору з носиком-зливом та однією ручкою, орнаментований на шийці (рис. 5, 4); бронзовий перстень з примітивним зображенням божої матері з немовлям (рис. 4, 12); золота сережка з насадженою великою скляною кулею (рис. 3, 21); частина брошки або фібули з срібла, прикрашеної зерню та вставленим в неї напівкоштовним каменем (рис. 3, 17). Тут же трапились різні скляні намистини

(рис. 4, 22, 25, 33), уламок від якогось залізного предмета, шматочки бересту, клаптики різних тканин, шкіри, а також дерев'яне денце від посудини типу коробочки або скриньки (рис. 5, 10) і бронзова річ (рис. 4, 6).

Могильник 5 виявлено на лівому березі річки в гирлі яру Бабугай-Кол (рис. 1). Висота прямовисної скелі, в якій влаштовані поховання, — близько 30 м. Процес вивітрювання порід добре виражений, є багато заглиблень, виступів та карнизів (рис. 6). Перший, нижній ярус могил розміщений біля основи скелі під навісом (рис. 6), другий — на карнизі (висота — 3—6 м), третій — на дуже вузькому кар-

Рис. 6. Горизонтальна щілина в скелі з похованнями.

низі, ще вище (10—16 м) (рис. 7). Ці два верхні яруси розташовані в своєрідних горизонтальних щілинах, утворених внаслідок вивітрювання більш м'яких шарів. Тут подекуди є залишки кам'яної кладки, що огорожує могили (рис. 8). Вона аналогічна описаній вище. Усі 63 «домівки померлих» споруджені так само, як і в інших ешкаконських могильниках, і також пограбовані.

Грунт в більшості камер дуже сухий, він складається з фракцій, які навіть при зачистці утворювали суцільну пилову завісу,

В могилах і навколо них знайдено численний інвентар. В його складі — черешкові тригранні наконечники стріл (рис. 3, 25), залізна пряжка (рис. 3, 7), а також бронзові вироби: браслет з дроту, підвіски (рис. 4, 15, 19), дзеркало (рис. 4, 16), перстень (рис. 4, 11), литий гудзик (рис. 3, 9), дзвіночок (рис. 3, 15), позолочена сережка із зерню (рис. 3, 22), та інші сережки (рис. 3, 23; 4, 7). Трапились і монети — срібна сасанідська Кавада I (499—531 рр.) (рис. 4, 21) та індикація, яка, на думку М. Є. Массона, є варварським наслідуванням монет Тіберія Константина (578—582 рр.), рис. 4, 20*. Крім цих речей, тут були залізний ніж або стилет з роговим руків'ям (рис. 3, 20), щіточка у

* За визначення монети та індикації автор висловлює щире подяку професору М. Є. Массону.

бронзовій оправі (рис. 3, 18), фрагмент залізного ланцюжка з ремінцем (рис. 4, 9), бронзові бубонці двох типів (рис. 3, 11, 12), намистини з скла (рис. 4, 28, 35), пасти (рис. 4, 29, 32, 36), бурштину (рис. 4, 37) та гагату (рис. 4, 30). Є серед знахідок частина різної скриньки, пофарбованої в червоний та синій кольори (рис. 4, 1), шматочок дубленої шкіри з різним орнаментом (рис. 4, 2),

Рис. 7. Загальний вигляд могильника з трьома ярусами поховань.

срібні прикраси, прикріплені до ремня (рис. 3, 5), арбалетоподібна бронзова фібула (рис. 3, 19), дерев'яні гребені з рідкими та частими зубцями (рис. 3, 16), бронзові персні (рис. 4, 13) та сферичні бляшки (рис. 3, 26), паяні гудзики з листової бронзи (рис. 3, 13, 14), дерев'яні днища від посудин типу коробок (рис. 5, 9). Серед залишків тканин і шкіри були знайдені шкарпетки, зшиті з тканини, залишки ноговиць (з частиною кісток ноги), торбинки, фрагмент вінця посудини і залишки від подушки, набитої ганчір'ям. В одній пограбованій могилі було п'ять перламутрових дисків з отворами (рис. 4, 4), два просвердлених хребці якоїсь тварини (рис. 4, 3), річкова галька з отвором (рис. 4, 5) і грецький горіх.

Дуже цікава знахідка трапилась в похованні № 45. Тут, у коритоподібному заглибленні розміром 178×68 см серед заваленого каміння і ґрунтового заповнення, лежали кістки дорослої людини у супроводі восьми скляних намистин і клаптиків тканин та шкіри. Але на особливу увагу

заслужує невеликий (довжиною 48 см і периметром 32 см), щільно зашитий з усіх боків мішок з грубої тканини. Він містив невелику кількість сірого ґрунту, схожого на попіл, де були оболонки від ляльок якихось комах.

Про аналогічний факт повідомив В. А. Кузнецов. У верхів'ях р. Зеленчук мисливці натрапили на невелику печеру, закладену камінням. В ній виявився шкіряний мішок з висохлим тілом людини, одягненої у вбрання з прикрасами. Знахідка була передана краєзнавцям, але без належної консервації зазнала значного пошкодження. В такому вигляді вона надійшла до Ставропольського музею. При її огляді виявлено багато тканин, великі шматки вичиненої шкіри (певно, залишки від самого мішка) і кістки з сухожиллями. Є підстави вважати, що в ешаконському мішку теж було тіло, ало не дорослої людини, а немовляти, можливо, похованого разом з матір'ю.

Отже, як можна припускати, померлих ховали в мішках або щільно загортали в тканину чи шкіру і зашивали. В такому вигляді їх підіймали на скелю за допомогою мотузок, залишки яких наявні у похованнях.

Могильник 6 розташований, порівняно з іншими, на заході у верхньому ярусі скель (рис. 1). Скельний навіс над карнізом, де виявлені

поховання, частково зруйнований, а решта загрожує завалитись, тому з 22 поховань вдалося розчистити лише два.

Конструкція могил тут цілком аналогічна попереднім некрополям. В першому похованні простежено нижню частину кладки з великих кам'яних брил, поставлених на ребро. Коритоподібне дно, вирубане в скелі на глибині 17—20 см, має довжину 180 см і ширину 64 см. Ця могила, судячи з положення кісток, не була пограбована. Кістяк жінки лежав на спині, з витягнутими кінцівками, головою на південь (рис. 2, 3, 4). Біля скроневих кісток знайдено дві бронзові сережки з намистиною (рис. 3, 24) і уламки від залізного браслета. На шийних

Рис. 8. Залишки кладки від могильних споруд.

хребцях були намистини: скляна — світло-блакитна із зеленими вічками і жовтим облямунням, пастові — біла та синя з синіми і червоними вічками, білою та жовтою облямівкою і ще дві брудно-білого кольору.

В районі кісток попереку лежали бронзові предмети — маленьке дзеркало (рис. 4, 17), дзвіночок без слідів від язичка (рис. 3, 15) і лита фігурка вершника на коні. Вершник зображений в статичній позі, немов на параді. Правою рукою він злегка спирається на круп коня, в лівій тримає невеликий круглий щит і повіддя. На голові — високий шпильастий шолом, на грудях — панцир, нижче — широкий пояс. Сідло і кінська зброя зображені дуже схематично (рис. 4, 10). Виявлено багато зотлілих тканин і шкіри.

Друга могила влаштована так само, але була пограбована і, крім людських кісток, залишків тканин і шкіри та залізного ножа, в ній нічого не залишилось.

Якщо порівняти 137 камер цих шести ешкаконських могильників, то передусім привертає увагу їх ідентичність. Така однорідність могильних споруд свідчить про єдність поховального культу населення, яке залишило ці пам'ятки. Наявність в скельних похованнях різних речей-прикрас, побутових предметів, зброї тощо вказує, наскільки сильною була віра в загробне життя. Характерно, що навіть в пограбованих похованнях залишились деякі цінності, зокрема шовкові тканини, іноді дрібні золоті та срібні прикраси. За обрядом, а також скла-

дом інвентаря описані могильники хронологічно близькі і належать до споріднених племен, а, можливо, і до одного племені. Датуються ці пам'ятки передусім на підставі згаданої вище сасанідської монети Кавада I (499—531 рр.) та індикації з монети Тіберія Константина (578—582 рр.) VII—VIII ст. Таким чином, ешкаконські могильники синхронні з похованнями в скелях, виявленими поблизу м. Кисловодська⁵.

Вказану дату підтверджує і ряд прямих аналогій. Так, бронзова підвіска (рис. 4, 19) аналогічна підвісці з катакомбного могильника VII—VIII ст. поблизу м. Кисловодська, який датується знайденими там індикаціями⁶. Залізні черешкові тригранні наконечники стріл (рис. 3, 25) близькі до наконечників з ранніх скельних поховань у Хасауті того ж часу⁷. Цей тип стріл відомий також на Салтівському та Дмитрівському могильниках⁸. Персні з скляними вставками (рис. 4, 13) відповідають екземплярам з Джагинського скельного могильника, що датується на підставі індикацій (VII—VIII ст.), і прикрасам з Салтівського і Дмитрівського могильників⁹. Перстень із зображенням богоматері не має аналогій, і його походження та датування поки що не з'ясоване.

Заслужують на увагу керамічні казани з внутрішніми ручками. Ці вироби пов'язують з болгарськими пам'ятками. Всі знайдені поблизу Кисловодська і в Хасауті екземпляри мають примітивний орнамент і сферичні днища¹⁰. Казани з ешкаконських могильників дещо іншої форми, плоскодонні й без орнаменту. Такі форми для даного району в літературі невідомі. Цікаво, що внутрішні ручки на них двох типів (рис. 5, 2, 3), як і на казанах з сферичним днищем¹¹.

Решта нечисленних керамічних посудин з Ешкакону характеризується двома типами: до першого належать великі горщики з однією чи трьома ручками і носиком-зливом. Один екземпляр цього типу яйцеподібної форми, чорного кольору, з високою шийкою, однією ручкою. Орнамент складається з прорізних горизонтальних ліній по нижній частині шийки, нижче яких іде горизонтальний ряд заглиблень у вигляді «ком» (рис. 5, 4). Другий глечик більшого розміру, сірого кольору, з таким же носиком. Шийка орнаментована широкими увігнутими лініями, а у верхній частині тулуба проходять горизонтальні трикутні наліпні валики, до яких прилягають вертикальні, але, на жаль, цю посудину повністю відновити не вдалося (рис. 5, 11).

Другий тип представлено невеликими кухлями з досить опуклим і приземкуватим тулубом та відносно високою шийкою. Ручка закріплена нижче вінець. На трьох посудинах орнамент складається з прорізних ліній (рис. 5, 5, 7, 8), а на четвертій — з відбитків овального штампа на верхній частині тулуба (рис. 5, 6). Всі знайдені вироби виготовлені без гончарного круга і не мають клейм на дні.

Зіставлення нечисленних посудин з Ешкакону і кераміки, виявленої в скельних похованнях Кисловодська та Хасаута, не засвідчує між ними аналогій. Єдиною спільною рисою є, мабуть, орнамент у вигляді вузьких прорізних ліній, а також відсутність клейм. Все це вказує на

⁵ А. П. Руніч. Скальные захоронения..., стор. 167—176.

⁶ А. П. Руніч. Катакомбный могильник VII—VIII вв. около г. Кисловодска. — СА, № 3, М., 1968, рис. 5, 7.

⁷ А. П. Руніч. Скальные захоронения..., рис. 5, 7.

⁸ С. А. Плетнева. Вказ. праця, рис. 43, 10.

⁹ А. П. Руніч. Скальные захоронения..., рис. 3, 10; С. А. Плетнева. Вказ. праця, табл. 4.

¹⁰ В. А. Кузнецов. Глиняные котлы Северного Кавказа. — КСИА, вып. 99, М., 1964, стор. 34—39.

¹¹ В. А. Кузнецов. Вказ. праця, рис. 15, 2, 3.

певну локальність племен, що залишили кисловодські й ешкаконські скельні могильники.

Крім кераміки, в ешкаконських похованнях трапляється і дерев'яний посуд. Найкраще зберігся тут лише невеликий черпачок з в'язу, що має ручку у формі хвоста ластівки (рис. 5, 1). Від дерев'яних посудин типу коробочок залишилися тільки овальні соснові днища і частина бокових стінок з дуже тонкої соснової деревини на зразок дранки (рис. 5, 9, 10). Ніяких слідів від цвяхів на цих днищах не простежено. З інших предметів наявна частина від різної пофарбованої скриньки (рис. 4, 1).

Серед прикрас слід відзначити ті, що виділяються із загальної маси. Це передусім бронзовий перстень чи печатка, де зображено богоматір з немовлям (рис. 4, 12). Грубе виконання фігур і ряду заглиблень у вигляді трикутників, які, можливо, означали літери, дає підстави для висновку, що цей перстень є, очевидно, імітацією, виконаною місцевими майстрами.

Частина броші чи фібули з зерню і напівкоштовним камінням (рис. 3, 17), сережка з зерню та позолотою (рис. 3, 22) привертають увагу тонкою роботою і, певно, не належать до місцевих виробів так само, як і ряд інших знахідок, зокрема скляний перстень, унікальна шабля, а також шовкові тканини.

Бронзова фігурка вершника майже синхронна з такою ж литою фігуркою з катакомбного могильника VII—VIII ст. м. Кисловодська¹², але відрізняється від останньої за скульптурними деталями — формою шолома тощо (рис. 4, 10). Подібна знахідка дає наочне уявлення про обладунок кінних воїнів цього району. Але слід зазначити, що ніяких слідів від кінської зброї в похованнях поки що не виявлено.

Своєрідний тип описаних поховальних споруд вперше вводиться в науковий обіг. Поява їх у вказаному районі ще не з'ясована. Проте важко погодитись з висновком Т. М. Мінаєвої, яка, пояснюючи виникнення поховань в скелях лише економією місця, стверджує, що в сприятливих природних умовах ці племена (алани) за своїми звичаями залишали катакомби з дромосами¹³. Тоді незрозумілою є наявність у широкій кисловодській котловині і скельних, і одночасних з ними катакомбних могильників¹⁴. Навіть коли припустити, що справді аланам не вистачало вільного місця, то чому вони не робили катакомби під скелями, як, наприклад, в Учкєкенському могильнику¹⁵.

Крім того, Т. М. Мінаєва пише про існування у аланів Верхнього Прикубання звичаю ховати померлих не лише в катакомбах і «надскельних могильниках», але й в ґрунтових кам'яних ящиках та підземних і наземних склепах¹⁶. Різноманітність поховальних споруд, на нашу думку, слід пояснювати насамперед тим, що під назвою аланів виступають різні племена, які мали свої специфічні обряди. Прикладом може бути згадана Кисловодська котловина, де знайдено всі ці типи поховань, а серед катакомбних ще й могили з підбоями¹⁷.

Хоч досі невідомі причини виникнення культу, за яким належало ховати померлих високо в скелях, цілком очевидно, що він з'явився у вказаному районі Північного Кавказу лише у VII—VIII ст. До цього часу, починаючи з доби ранньої бронзи, існував звичай поховань в

¹² А. П. Руніч. Катакомбный могильник..., рис. 2, 1.

¹³ Т. М. Мінаєва. К истории алан Верхнего Прикубанья по археологическим данным. Ставрополь, 1971, стор. 4.

¹⁴ А. П. Руніч. Скальные захоронения..., рис. 1.

¹⁵ А. П. Руніч. Отчет за 1959 г.— НА ІА АН СРСР.

¹⁶ Т. М. Мінаєва. Вказ. праця, стор. 58—72.

¹⁷ А. П. Руніч. Погребения V—VI вв. у г. Кисловодска.— Археологические открытия за 1970 г. М., стор. 125—126.

кам'яних ящиках¹⁸. Це стосується і періоду пізньої кобанської культури та скіфського часу¹⁹.

Найбільш ранні катакомбні поховання в районі П'ятигорська, зв'язані з появою тут сарматських племен, відомі вже в I—II ст.²⁰ Вони не мають нічого спільного зі скельними могильниками, і ніякої спадкоємності між ними не існує.

Слід зазначити, що звичай ховати померлих в печерах і спеціально вирубаних скельних гротах існував з епохи неоліту до раннього залізного віку на о-ві Крит, у Південній Італії та в ряді місць на узбережжі Середземного моря²¹. Враховуючи консервативність поховальних культів, можна припустити, що звідси цей обряд був принесений на Північний Кавказ внаслідок міграції населення у VII—VIII ст.

На зв'язки місцевих племен Північного Кавказу з Візантією вказують знахідки у скельних могильниках шовкових тканин, індикацій з візантійських монет. Трапляються також черепашки «каури» і ряд інших предметів, явно немісцевого походження. Знахідки бурштину в ешкаконських похованнях свідчать про існування контактів з Придніпров'ям. В могилах багато предметів, аналогічних салтівським, як, наприклад, вказаним підвіски, персні, наконечники стріл тощо.

Таким чином, племена, що жили у верхів'ях Ешкакону, були також зв'язані з салтово-маяцькими.

А. П. РУНИЧ

Скальные могильники в верховьях р. Эшкакон на Северном Кавказе

Резюме

Среди памятников раннего средневековья наиболее полно изучена салтово-маяцкая культура, которая приобрела всемирную известность. Ряд прямых аналогий ее материалам известен в погребальных памятниках Северного Кавказа. В частности, такие находки обнаружены не только в катакомбных захоронениях, но и в скальных, которые имеются в Кисловодской котловине и на Эшкаконе. Этот факт интересен уже потому, что скальные могильники резко отличаются от катакомбных, характерных для салтово-маяцкого погребального культа.

Описанные в статье памятники имеют большое значение для изучения раннего средневековья на территории Юго-Восточной Европы. Это обуславливается тем, что в погребениях относительно хорошо сохранились изделия из кожи, деревянные предметы, разнообразие тканей и в ряде случаев одежда, обувь, головные уборы. В отличие от скальных погребений Кисловодска, эшкаконские расположены на карнизах, защищенных сверху нависающей скалой. Характерным для всех этих могильных сооружений является то, что они рассчитаны на одного погребенного. Найденный инвентарь состоит из различных керамических и деревянных сосудов, сумочек, в которых находились корни лекарственных растений, а также оружия, предметов быта, украшений.

¹⁸ Курган в м. Кисловодську на вул. Кутузова і курган «Франчиха» поблизу Єсентуків (див. А. П. Руніч. Отчеты за 1962 и 1964 гг.— НА ІА АН СРСР).

¹⁹ Е. И. Крупнов. Древняя история Северного Кавказа. М., 1960, рис. 22, 25; Н. М. Егоров. Могильник скифского времени близ г. Минеральные Воды.— КСИИМК, вып. 58. М., 1955, стор. 53—59.

²⁰ А. П. Руніч. Сарматские катакомбы на берегу р. Юца.— СА, № 1. М., 1961, стор. 266—270.

²¹ Г о р д о н Ч а й л д. Прогресс и археология. М., 1949, стор. 156—157.